

Laczkó Krisztina

A deiktikus kivetítés

Abstract

The paper focuses on the phenomenon of deictic projection that has so far been a rather neglected research area within linguistics, even though the study of deixis in general has become invigorated in the literature with the functional cognitive approach gaining ground. The paper studies the phenomenon of deixis, traditionally treated as a key issue in pragmatics, as well as the operation of deictic projection, in the perspective of social cognitive linguistics that insists on a social (interactional and intersubjective) approach to linguistic cognition in the functional cognitive description of language far more forcefully than it was done earlier on. After sketching the theoretical background and circumscribing the phenomenon of deixis, the paper focuses on the operation of deictic projection, gives a detailed overview of the range of issues that arise in terms of the types of deixis (spatial, temporal, social), and provides examples of crucial ingredients of the phenomenon that are open-ended, dynamically construed, and based on the property of gradualness.

Keywords: functional cognitive pragmatics, deixis, types of deixis, deictic projection, referential centre, context-dependent points of departure, partial and full projection, gradualness

1 Bevezetés*

A tanulmány a deiktikus kivetítés jelenségét helyezi a középpontba, amely – bár az utóbbi két évtizedben a funkcionális kognitív nyelvészlelet térhódításával mind a nemzetközi, mind a magyar szakirodalomban megszorodtak a deixiskutatások – eddig mégis meglehetősen elhanyagolt területként tartható számon a nyelvészeti kutatásokban.¹ Ebben a dolgozatban a hagyományosan pragmatikai kulcsproblémaként kezelendő deixis jelenségét, valamint a deiktikus kivetítés működését abból a társas kognitív nyelvészeti kiindulópontból vizsgálom, amely a nyelv funkcionális kognitív leírásában a korábbiaknál nagyobb hangsúlyt helyez a nyelvi megismerés társas (interakcionális és interszubjektív) megközelítésére (lásd Croft 2009; Sinha 1999, 2005, 2009; Tomasello 2002, 2003; Tátrai 2011, 2017). A tanulmány először az elméleti háttérrel vázolja fel röviden (2.), majd a deixis jelenségét körvonalazza általában² (3.). A fókuszba a deiktikus kivetítés működésének vizsgálata kerül a deixisfajták (tér, idő, társas) felől rész-

* A dolgozat elkészítését az NKFIH 129040 számú pályázata (A magyar nyelv igei konstrukciói) támogatta.

¹ Tudomásom szerint a magyar nyelvre vonatkozóan az egyetlen összegzés Tátrai 2017-ben található (976–980), amelyre nagymértékben támaszkodtam a tanulmányban, ennek a továbbgondolását és kiegészítését végeztem el.

² A deixis műveletét a tanulmány részletezőbben tárgyalja. Ezt azért tartottam lényegesnek, mert a deiktikus kivetítés jelenségének feltárása véleményem szerint megköveteli a funkcionális kognitív pragmatikai keretben történő megközelítés alapvető kiindulópontjainak tisztázását is.

letezve a kérdéskört, példákon bemutatva a jelenség nyitott és dinamikusan konstruálódó, fokozatosságán alapuló lényegi elemeit (4.). Az áttekintést rövid összegzés (5.) zárja.

2 Az elméleti keret

A funkcionális kognitív nyelvészet egymással termékeny diskurzust folytató nyelvleírási modelleket foglal magában, amelyek különböző módszertani apparátussal, részben eltérő kérdésfeltevésekkel és megközelítésmódokkal rendelkezhetnek, ám közös jellemzőjük, hogy a nyelvtant nem autonóm rendszerként értelmezik, hanem a beszédtevékenység felől közelítik meg, így fontos szerepet kapnak benne a kognitív folyamatok (lásd például Croft & Cruse 2004; Geeraerts & Cuycens eds. 2007; Evans & Poursel eds. 2009; Kövecses & Benczes 2010; Tolcsvai Nagy 2013). A nyelvi rendszer elemeinek működését tehát a mindenkori beszélő nézőpontjából, természetes diszkurzív közegükből kiindulva, a jelentésképzésben betöltött szerepüket előtérbe helyezve mutatják be (Tolcsvai Nagy 2010: 11–13; 2107: 26–29). Az utóbbi években több, a társas-lélektan és a pragmatika hatását magán viselő elméleti munkában a nyelv funkcionális kognitív leírását tekintve a hangsúlyt a nyelvi megismerés társas (interakciós és interszubjektív) alapjaira és ennek következményeire helyezte (lásd a hivatkozásokat a Bevezetésben). Ez a társas kognitív nyelvészeti kiindulópont összhangban van azzal a pragmatikai nézőponttal, amely a nyelvhasználatot társas megismerő tevékenységként írja le, és a kontextusfüggő, dinamikus jelentésképzés problémáját helyezi a középpontba (lásd Verschueren 1999; Sandra et al. eds. 2009; Tátrai 2011, 2017).

A magyar szakirodalomban először Tátrai Szilárd dolgozott ki egy termékenyen alkalmazható modellt ehhez a kiindulóponthoz. A modell lényegi elemei a következőképpen foglalhatók össze. A kontextusfüggő, dinamikus jelentésképzés folyamatának a közös figyelmi jelenetként megvalósuló diskurzusok biztosítanak keretet (lásd Tomasello 2002; Sinha 2005 alapján Tátrai 2011, 2017). A diskurzusokat általánosságban az jellemzi, hogy résztvevőik valamely természetes nyelv (vagy nyelvek) közegében interakcióba lépnek egymással, és a másik figyelmének irányításával, illetve követésével együttesen hozzák létre azokat a referenciális jeleneteket, amelyekkel a kommunikációs igényeik adaptív kielégítését célozzák meg (vö. Verschueren 1999; Verschueren & Brisard 2009). A közös figyelmi jelenetben való részvétel olyan interszubjektív emberi tevékenység, amelyben lehetővé válik a másik figyelmének ráirányítása a világ dolgaira és eseményeire (a referenciális jelenetre) és ezáltal mentális irányultságának (figyelmének, megértésének) befolyásolása (bővebben lásd Tátrai 2011: 29–35; 2017: 906–911). A nyelvi szimbólumok így a világgal kapcsolatos tapasztalatok fogalmi konstruálásának különböző lehetőségeit teremtik meg (lásd Langacker 2008: 55–89; Verhagen 2007). A nyelvi szimbólumok egyfelől leképezik a fogalmilag különféleképpen megkonstruált tapasztalatokat, másfelől kezdeményezik is a tapasztalatok különböző fogalmi konstruálásait (lásd Sinha 1999).

Az alapvető kérdések ebből kiindulva az alábbiak szerint fogalmazhatók meg. Honnan és hogyan konstruálódik meg a diskurzus konceptuálisan feldolgozható (i) fizikai világa (ez a tér- és időviszonyokat jelenti elsődlegesen), (ii) társas világa (ez a személyközi viszonyok leképeződését jelenti), valamint (iii) a szereplők mentális világa – azok mentális állapotaival (szándékaival, vágyaival, vélelmeivel, érzelmeivel) együtt? A nyelv alapvető metafunkciói eszerint az interszubjektív megismerés (valaki valakinek valamire irányítja a figyelmét) és az interperszonális kapcsolatteremtés (a személyközi kapcsolatok) (vö. továbbá Laczkó & Tátrai 2012).

3 A deixis művelete

Ebben a keretben a deixis (vö. előzményként Levinson 1983, 2004; továbbá Laczkó 2006, 2008, 2010; Tátrai 2011, 2017; az episztemikus lehorgonyzással összefüggésben: Brisard 2002; Langacker 2002) olyan nyelvi műveletként határozható meg, amely a diskurzus értelmezésébe bevonja a résztvevők fizikai és társas világát, tehát azokat a kontextuális ismereteket, amelyek a beszédesemény tér- és időbeli, valamint szociokulturális viszonyainak a feldolgozásából származnak. A kontextusfüggő viszonyítási pontok alapvető kiindulási pontja a bühleri origó, azaz a deiktikus centrum (*én, itt és most*). Ennek alapján tehát a deiktikus kifejezések tér-, idő-, társas és jellemzően ez utóbbin belül attitűddeiktikus műveleteket valósítanak meg. A deixis művelete, azon belül is prototipikusan a központi szerepet betöltő térdeixis a geszturális deixissel valósul meg, amikor is szükség van arra, hogy a közös figyelmi jelenet résztvevői egy térben és időben legyenek, és elsődlegesen a vizuális reprezentáció révén működtessék a rámutatás és lehorgonyzás műveletét a dinamikus jelentésképzés folyamatában. Másképp fogalmazva a prototipikus deiktikus elemek alkalmazásba vétele „tér- és időbeli kontiguitáson alapuló deiktikus kapcsolatot teremt a közös figyelmi jelenet és a referenciális jelenet között”, továbbá sikeres referenciális értelmezésük „megköveteli a résztvevők fizikai és társas világából származó ismeretek feldolgozását” (Tátrai 2013: 200–201).

A deixisnek azonban nemcsak geszturális megvalósulása van, hanem szimbolikus is (vö. Fillmore 1975; Tátrai 2010, 2017). Ebben az esetben a deiktikus kifejezések jellemzően nem a közvetlen interakció feltételei között alakulnak ki, és ez azt jelenti, hogy a résztvevőknek nincs lehetőségük a megnyilatkozás fizikai körülményeiről, elsősorban a térvizonyokról közvetlen érzékszervi reprezentációval tájékozódni (ilyen például a telefonálás vagy az internet közvetítette kommunikáció³). Míg az időviszonyok és a társas viszonyok önmagukban, gesztusok nélkül is meg tudják valósítani a sikeres referenciális azonosítást, addig a beszédhelyzet térbeli referenciáinak azonosítása alapvetően megköveteli a közös, elsősorban vizuális reprezentációt és a gesztushasználatot, azaz megvalósul a beszélői centumból a térbeli és időbeli kontiguitás.⁴ A geszturális és szimbolikus deixis alapvető különbségét tehát az adja, hogy a kontextusfüggő viszonyítási pontok feldolgozása hogyan történik az érzékelésen alapuló reprezentáció függvényében.

Minthogy a deiktikus elemek tehát a deiktikus centrum, azaz referenciális központ (vö. Sanders & Spooren 1997) vonatkozásában válnak értelmezhetőkké, ennek a deixis értelmezésében központi szerepe van. A deiktikus centrum az interszjektív tájékozódás központja, a kontextusfüggő kiindulópont. Értelmezését az *én, itt és most* nyelvi elemek teszik explicitté. Ezek jellemzői az alábbiak szerint részletezhetők (vö. Tátrai 2005, 2010, 2017: 977).

³ Az internet közvetítette kommunikációban az internetes beszédhelyzet közös figyelmi jelenete alapvetően a virtuális tér ismeretét és feldolgozását kívánja meg, így ezek a szimbolikus deixis megvalósulásaként működnek. Az internet által kialakított közvetett interakciókban a résztvevőknek egymás fizikai teréről nincs közös érzékszervi reprezentációjuk, így csak azok a megvalósulások realizálódhatnak, amelyek önmagukban, gesztusok nélkül képesek a deiktikus működést kialakítani. A téri deiktikus elemek közül például az *itt* azért működtethető így, mert ha pontos ismerete a befogadónak nincs is a beszélő konkrét térbeli elhelyezkedéséről, azt tudja, hogy a beszélő aktuális tartózkodási pontjáról van szó, tehát arról a helyről, ahol a megnyilatkozás idején éppen tartózkodik, például: *Itt esik az eső. Nálatok mi van?*

⁴ Egyfajta átmenetként tapasztalható a térdeixis működése a geszturális és a szimbolikus használat között, ha a résztvevők például a térképen, egy fényképen vagy a televízió képernyőjén alkalmazzák a deixis műveletét, hiszen a téri rámutatáskor nem a beszédhelyzet terében történik a kijelölés és az azonosítás, hanem egy közösen feldolgozott, a beszédhelyzet terétől eltérő térben, amelyet a térkép vagy a képernyő reprezentál. Ezt a működést heterodeixisnek is nevezik a szakirodalomban.

A központi személy a megnyilatkozó, minden más személy az *én*-hez képest határozódik meg. Ezek a befogadó vagy befogadók, aki vagy akik részesei a közös figyelmi jelenetnek. A harmadik személyű reprezentáltak vagy jelen vannak a közös figyelmi jelenet terében (bá-méskódók, vö. Tátrai 2004, 2011), vagy azon kívül esnek. Láthatóan ennek a viszonyrendszernek az elrendeződését alapvetően a személyes névmások valósítják meg, amelyek számban és személyben egységes és relatíve zárt paradigmát alkotnak a nyelvekben, több esetben kiegészülve az attitűd nyelvi jelölési lehetőségével (tegezés-magázás). A társas viszonyok, a személyes névmásokkal (valamint az alaphelyzethez képest – *én* és *te* – a harmadik személyben a főnévi megvalósulásokkal) reprezentálva a megnyilatkozó kiindulópontjából, az ő szociokulturális helyzetéből jelölődnek ki. Az *én* szemantikai tartománya karakteres, mindig a megnyilatkozót jelöli ki, nem tekinthető nyitott entitásnak szemben az *itt* és *most* értelmezhetőségével.

A központi hely alapvetően az a hely, ahol a megnyilatkozó a megnyilatkozás pillanatában tartózkodik. Ehhez viszonyítva dolgozódnak fel a térben elhelyezkedő dolgok, személyek és tárgyak, valamint ezek esetleges mozgása is. A közel és a távol megjelölése, amely a magyarban ikonikusan a magas és a mély hangrendű, szoros párokban megjelenő mutató névmásokkal történik, alapesetben a megnyilatkozó aktuális térbeli helyzetéből képeződik le. Az *én*-nel szemben az *itt* hatóköre azonban már proptotipikus működésében is nyitottan értelmezhető.

(1) Itt nálunk esik az eső.

Az *itt* kiterjedése, konkrét helyre utalva csak kontextuálisan értelmezhető: lehet a megnyilatkozó közvetlen szűk tartózkodási helye, például a lakása, lehet viszont tágabban értelmezve akár egy városrész vagy az egész ország is, ha a befogadó tartózkodási helye ettől eltérő (például a telefonban vagy az internetes kommunikációban), és maradhat a diskurzus kontextusában specifikálatlan is (vagyis nem derül ki, hogy Zürichben vagy Svájcban esik-e az eső).⁵

A központi idő alapesetben az az idő, amikor a beszélő a megnyilatkozást teszi, másképp a beszédeseemény aktuális ideje. Ez az úgynevezett *most*-pont. A diskurzusban megjelenő események időbeliségét mindig ehhez a ponthoz viszonyítjuk és dolgozzuk fel. Az idődeixis esetében fontos megállapítani, hogy jellemzően nem névmásokkal valósul meg, és ennek oka, hogy a névmási jelentés és diskurzusbeli reprezentációi nem kedveznek az olyan perceptuálisan nem érzékelhető és feldolgozható jelenségeknek, mint amilyen az idő, amely nem észlelhető érzékszervi úton.⁶ A *most* az *itt*-hez hasonlóan nyitott és kontextuális értelmezést kíván. Intervalluma a pontszerű reprezentációtól a meglehetősen tág kiterjedésig körvonalazható. Ráadásul az idő folytonossága miatt lényegessé válhat az intervallum kezdő- és végpontja is.

(2) *Most* abbahagyom.

(3) *Most* elmosogatok.

(4) *Most* a fizikusokat a fekete anyag mibenléte foglalkoztatja.

⁵ A heterodeixis, vagyis a kétdimenziós metonimikusan értelmezett téri rámutatás esetében ez a nyitottság nem valósul meg, a térképen, képernyőn, fényképen történő rámutatás során az *itt* jellegzetesen egy adott pontot jelöl.

⁶ Az észlelés és az érzékelés között a pszichológiában lényegi különbség van (vö. Dúll 2001). Az észlelés lényegét azok az agyi kognitív folyamatok adják, amelyek az érzékszervek által biztosított információt elvárásaink, előzetes tapasztalataink, kultúránk alapján értelmezik (Eysenck & Keane, 1990/1997).

(2)-ben a *most* pontszerűen mutat rá az adott időpillanatra, amikor az esemény bekövetkezik, illetőleg egy adott esemény befejeződik, és ezt a befejeződést explikálja a megnyilatkozás, (3)-ban a cselekvés kezdőpontját rögzíti a *most*, az esemény ettől a ponttól válik érvényessé, (4)-ben azonban kezdő- és végpont nélkül egy tágabb időkeretet jelöl ki, amelynek része a múlt és a jövő egy adott része is specifikálatlanul.

Végül a diskurzusból való tájékozódás központját, azaz a diszkurzív központot is a megnyilatkozó jelöli ki, a diskurzusdeiktikus elemek ebből a kiindulópontból válnak értelmezhetőkké. Ez az a pont, ahol a megnyilatkozó a diskurzus létrehozásában éppen tart.⁷

4 A deiktikus kivetítés

Ahogy láttuk, a deixis művelete nem önkényesen szerveződik, hanem a megismerés kettős, fiziológiai és diszkurzív meghatározottságából következő egocentrizmus és szociocentrizmus együttesen jellemzi.⁸ Ez tehát azt jelenti, hogy a megnyilatkozó a tájékozódási rendszer központja. Ezt a centrumot azonban részlegesen vagy teljesen át is lehet helyezni a beszédesemény másik szereplőjére, a befogadóra vagy befogadókra, de át lehet helyezni a diskurzusból már említett más személyre vagy személyekre, ritkábban tárgyi entitás(ok)ra. A referenciális központ áthelyezését és az ennek alapján megkonstruált nyelvi reprezentációt nevezzük deiktikus kivetítésnek (lásd Lyons 1977: 579; Fillmore 1975; Levinson 1983: 63–64; Sanders & Sporeen 1997; Tátrai 2005, 2010, 2017: 976–980). A részleges áthelyeződés lényege, hogy a referenciális jelenet létrehozásakor a megnyilatkozó csak bizonyos nyelvi megvalósulások esetében alkalmazza a nézőpont eltolását, míg a teljes áthelyeződés alapvetően az egyenes idézés jellemzője, amikor a megnyilatkozó minden elemében úgy hozza létre a referenciális jelenetet, hogy abban egy másik személy, egy külső szereplő nézőpontja érvényesül teljes egészében. A részleges áthelyeződés nagyobb fokú megvalósulása érvényesül az úgynevezett szabad függő beszédben, amely egyfajta átmenetként jelenik meg a függő és az egyenes idézés között.⁹

A deiktikus kivetítés érinti a térbeli, az időbeli és a társas tájékozódás lehetőségét mind a geszturális, mind a szimbolikus használat esetében. A megnyilatkozótól eltérő kiindulópontok érvényesítése azért lehetséges, mert a nyelvi tevékenységet végző emberek képesek arra, hogy belehelyezkedjenek mások helyzetébe, és felvegyék mások kiindulópontját (vö. Tomasello 2002: 103–143), így képessé váljanak arra, hogy a referenciális jelenet tér-, időbeli és társas viszonyait ne a sajátjukból kiindulva konstruálják meg. A deiktikus centrum részleges áthelyezésének lehetőségei az alábbiaknak megfelelően rendeződnek el.

⁷ A diskurzusdeixissel való összefüggése okán a koreferencia művelete is ebből a diszkurzív kiindulópontból válik alapvetően értelmezhetővé. Mind a diskurzusdeixis, mint a koreferencia művelete rendelkezik iránnyal (anaforikus vagy kataforikus művelet).

⁸ Tátrai 2017: 976 felhívja a figyelmet arra, hogy az egocentrikus szerveződést, ahogy fentebb is volt erről szó, már Bühler 1934-ben központi jelentőségűnek ítélte.

⁹ A szabad függő beszéd lényegileg úgy reprezentálódik, hogy a függő beszédben deiktikus kivetítés történik a kontextusfüggő kiindulópont vagy -pontok részleges áthelyezésével.

4.1 A térdeiktikus kivetítés

A térbeli tájékozódási centrum kivetítése a leggyakoribb lehetőségnek tűnik a deiktikus kivetítések megvalósulása között, ami nyilvánvalóan a deixis működésének térbeli meghatározottságából is következik. Háromféle reprezentációja körvonalazható. Az első esetben a térbeli tájékozódási centrum áthelyeződik a megnyilatkozóról a befogadóra, és a megnyilatkozó a befogadó kiindulópontjából konstruálja meg a referenciális jelenetet.

- (5) *Jövök már!*
- (6) *Azonnal adja oda nekem a tesztjét!*
- (7) *Fáradjatok beljebb!*

A (5) példában a *jön* deiktikus ige használata a befogadó perpektívájából konstruálódik meg, hiszen alaphelyzetben, mivel a közös figyelmi jelenet résztvevői nem ugyanazon a helyen tartózkodnak, a megnyilatkozó végez a befogadóhoz közeledő mozgást, azaz alapesetben ez a *megyek* forma megkonstruálását igényelné a téri elrendeződésnek és a mozgás irányának megfelelően. A megnyilatkozó azonban a befogadó nézőpontjából a közeledő mozgást helyezi a figyelem előterébe, és áthelyezi a kiindulópontját a befogadó perspektívájába. (6) esetében az *oda* ugyancsak a befogadó kiindulópontját érvényesíti, akitől az entitás távolodik az átadás folyamatának megfelelően, így a megnyilatkozóhoz közeledik, az igekötőként megjelenő *oda* használatát így ebben a példában egyértelműen a befogadói perspektíva jellemzi.¹⁰ (7)-ben a *beljebb* határozószó ugyancsak a befogadói perspektívát érvényesíti. A vendégek fogadásakor bevett fordulat esetében a megnyilatkozó tartózkodik a BENT-ként konceptualizált helyen, a befogadók ettől eltérő helyen vannak, így a *beljebb* az ő nézőpontjukból konstruálódik meg.

A deiktikus kivetítés sajátos példája ebben a kategóriában az a lehetőség is, amikor a megnyilatkozó áthelyezi a kiindulópontját a befogadóra, még hozzá úgy, hogy az áthelyeződésnek a motívuma egyfajta attitűdbeli viszonyulás egy, a beszédhelyzetben perceptuálisan észlelt és feldolgozott harmadik személyű entításra, például egy objektumra. Akkor, ha a közös figyelmi jelenet résztvevői egymással szemközti pozícióban helyezkednek el, a befogadó a kezében tart egy jól észlelhető entitást, amelyre a megnyilatkozó referál, például rákérdez geszturális deixissel, önálló névmáshasználattal, akkor a térbeli leképeződés a megnyilatkozó centrumából kiindulva, a mély hangrendű névmás alkalmazását követeli meg, tehát például:

- (8) *Mi az a kezében?*

A mély hangrendű névmással referált entitás (8)-ban nyilvánvalóan távol van a megnyilatkozótól, hiszen a befogadó számára közeli objektum, a kezében tartja, így az észlelés és a feldolgozás során a megnyilatkozó kiindulópontjából ez az objektum az elsődleges figura, erre irányul a figyelem, ez van előtérben, a befogadó pedig a háttér, a téri elrendeződés szempontjából egyértelmű az objektum elhelyezkedése: a megnyilatkozó számára AZ, a befogadó számára EZ. Akkor azonban, ha a megnyilatkozó ehhez az objektumhoz pozitívan viszonyul, ez az attitűd és az objektumra történő fókuszálás, a további entításokhoz képesti téri viszonyítás hiánya a magas hangrendű formát is aktiválhatja:

¹⁰ Az *oda* igekötő vagy határozószói elem efféle használata regionális jelleget is mutat, az ország főleg nyugati részében meglehetősen elterjedt (saját családon belüli tapasztalat).

(9) Mi ez a kezében?

A (9) ebben a formában azért tekinthető a deiktikus kivetítés minimálisan részleges megvalósulásának, mert a magas hangrendű forma valójában a befogadó deiktikus centrumának megfelelő konstruálást mutatja a tér elrendeződésének a vonatkozásában.

A térbeli centrum áthelyezésének második lehetősége az, amikor a megnyilatkozó saját kiindulópontját mozdítja el az aktuális beszédhelyzetben elfoglalt terétől egy, a múltban felvett vagy a jövőben felveendő téri pozícióba, és innen kiindulva konstruálja meg a referenciális jelenetet.¹¹

(10) Tegnap *otthon* hagytam a kulcsomat.

(11) *Átjössz* este a Ménesire?

(10)-ben tételezzük fel, hogy a megnyilatkozó saját otthonában teszi ezt a megnyilatkozást. A közös figyelmi jelenet, vagyis a beszédhelyzet téri viszonyai az *itthon* forma használatát tenéik egyértelművé a beszélő aktuális perspektívájából, ám a referenciális jelenetben egy múltbeli esemény felidézése kapcsán ennek az eseménynek az aktuális perspektívája valósul meg. (11)-ben pedig képzeljük el, hogy a kérdést a megnyilatkozó a Múzeum körúton, az egyetem épületében teszi fel, a kérdésben lévő helyszín megjelölése viszont Budán található. A *jössz* ige használata a jövőbeli helyzetébe való átlépést jelöli, amely szerint a beszélő az estét a Ménesi úton fogja tölteni. Belehelyezkedve ebbe a szituációba és áttéve a deiktikus centrumot a budai helyszínre, a *jössz* ige a befogadó odafelé közeledő helyváltoztatását jelöli a beszélő irányába.

Harmadik megvalósulásként azt a lehetőséget kell megemlíteni, amikor a térbeli tájékozódás centruma a referenciális jelenet egy harmadik személyű szereplőjére kerül át. Jól példázzák ezt a diskurzusdeixis és anafora összefüggését is szemléltető lehetőségek. A magas hangrendű mutató névmás prototipikusan a diskurzusdeixist, a mély hangrendű a koreferenciát valósítja meg.

(12) Péter vett egy könyvet. Hazafelé *azt* olvasta a buszon.

(13) Péter vett egy könyvet. Hazafelé *ezt* olvasta a buszon.

(12)-ben a második mondat anaforikus *az* névmása az első mondat *könyvet* főnévvel van koreferenciális viszonyban (a koreferencia funkcionális kognitív megközelítésére lásd. Tolcsvai Nagy 2001). A *könyvet* tárgyi pozíciójú elem másodlagos figura, így az origótól metaforikusan távol van, hiszen a figyelem előterében az alanyi és topikszerepű *Péter* főnév áll, amely a semleges kiindulópont (vö. Sanders & Spooren 1997). A második mondatban a 0+INFL anafora és a *Péter* vannak koreferenciális viszonyban az alany- és topikfolytonosság következtében, a *könyvet* antecedens anaforája továbbra is másodlagos figura marad, a nézőpontban nem történik változás, objektumot jelöl. Mindebből következően a jelöletlen referenciális központtól továbbra is távoli entitás, így a mély hangrendű mutató névmás kerül anaforikus szerepbe. (13)-ban ugyanezen feltételek mellett azonban a magas hangrendű mutató névmás jelenik meg, amely a diskurzusdeixis szerepét tölti be deiktikus kivetítéssel. A nézőpontváltásnak, tehát annak, hogy az origóhoz közeliként reprezentálódik az anaforikus elem a magas hangrendű névmással, az

¹¹ Ez a téri áthelyeződés szükségszerűen együtt jár az idő bizonyos fokú kivetítésével is vagy pusztán az időbeli lehorgonyzást végző igeidők, vagy további deiktikusan működő határozószók révén.

az oka, hogy a referenciális központ, jóllehet továbbra is jelöletlen, felveszi a semleges kiindulópont perspektíváját, és innen konstruálja meg a jelenetet. Egyszerűen fogalmazva: a megnyilatkozó behelyezkedik a szereplő nézőpontjába, és ebből következően áthelyezi magát az általa valószínűleg aktuálisan nem megtapasztalt térbe, amely a szereplő tere a referenciális jelenetben. Ez az áthelyeződés biztosítja azt, hogy a szereplő nézőpontjából, akinek a könyv közeli entitásként realizálódik a referenciális jelenet terében, képezi le a múltbeli jelenetet. A magas hangrendű mutató névmás így a szövegtérben lévő pozícióra is ráirányítja a figyelmet (a korábban említett entitásra), tehát jellemzően a diskurzusdeixis funkcióját is ellátja. További példák az MNSZ2 korpuszából:

- (14) A regionális kiképző központot Nagy-Britannia anyagi támogatásával hozták létre, és *itt* brit irányítás alatt folyik a legfelsőbb, illetve dandárszintű parancsnokok felkészítése békefenntartó műveletekre (MNSZ2).
- (15) Áron szökdécselni kezdett, mikor megtudta, hogy Mariska *itt* van (MNSZ2).

A mindkét példában szereplő magas hangrendű *itt* névmásról elmondható, hogy nem a megnyilatkozó téri tájékozódásának kiindulópontját reprezentálja, hanem egy harmadik személyű szereplőét. (14)-ben ez a szereplő vagy szereplők nem explikálódnak, hiszen a többes szám harmadik személyben lehorgonyzott igealak ebben a használatban éppen azt a szerepet tölti be, hogy az elsődleges figuráról, az alanyról a másodlagos figurára, jelen esetben a tárgyra irányítsa a figyelmet. Az *itt* anaforikus szerepű, antecedense a kiképző központ, és egyben a diskurzusdeixis funkcióját is betölti, azaz a szövegtérbeli rámutatást. (15) esetében az *itt* névmásnak nincs kifejtett antecedense, ennek oka, hogy az *itt* névmás mint a deiktikus centrum alapeleme a referenciális jeleneten belül is képes az aktuális tartózkodási helyet kijelölni, jelen esetben az Áronnak nevezett szereplőét, és ennek a szereplőnek a nézőpontjából konstruálódik meg a referenciális jelenet térbeli megjelenítése.

A következő példában a deiktikus kivetítés a szabad függő beszédre példa, ahol a kivetítés, ha nem is teljes, de a fentieknél erőteljesebb fokozatot mutat.

- (16) A fiú megkérdezte, hogy akkor ezt most tudnia kellett volna?

Az *ezt* magas hangrendű mutató névmás a szereplő, azaz a fiú nézőpontját képviseli, ám ezen túlmenően a fenti mondatban további elemek is találhatóak a deiktikus kivetítés perspektívaváltására. Míg az *akkor* a megnyilatkozó időbeli perspektívájából konstruálódik, a *most* a szereplőéből. Az egyes szám harmadik személyben lehorgonyzott, múlt idejű igealak ugyancsak a megnyilatkozó nézőpontjából jelenítődik meg a referenciális jelenetben. A fiú kérdése egyenes idézetként így alkotható meg: *Ezt most tudnom kellene / kellett volna?*

4.2 Az idődeiktikus kivetítés

A fenti (16) példa is mutatja, hogy nemcsak a tér, hanem az idő deiktikus centrumának kivetítésére is van lehetőség. Az idődeixis nyelvi elemei kétféleképpen vetítődhetnek ki. Egyrészt a referenciális értelmezésük átkerülhet a megnyilatkozás idejéről a referenciális jelenet idejére, másrészt megtörténhet, hogy a befogadás idejének perspektívája lesz az értelmezési tartomány, ez utóbbi esetben a közvetett interakcióról lehet szó, amikor a megnyilatkozás és a befogadás ideje nem esik egybe; az utóbbi lehetőség Tátrai (2017: 978) példája alapján:

- (17) Most, amikor e sorokat olvasod, én már messze járok.

Ebben a példában a megnyilatkozó az idő deiktikus centrumát áthelyezte a befogadóra, ebben nem pusztán a kontextuális utasítás explikálja a centrumáthelyezést, hanem az igeidők használata is, amelyek a címzett befogadói tevékenységének az idejére utalnak jelenként. A *most* tehát a befogadó tevékenységének idejére vonatkozik, semmiképpen nem a megnyilatkozására, és ezt az *amikor e sorokat olvasod* metapragmatikai megnyilatkozás mint kontextuális utasítás is egyértelműsíti. Hasonlóképpen az MNSZ2-ből származó példában is (18), azzal a különbséggel, hogy a második igealak múlt ideje a megnyilatkozó perspektívát jelzi.

- (18) fiam, ha *most* ezt a levelet olvasod, azért van mert minden jól ment. emlékezz arra a napra, mikor megkérdezted: mit fogok neked adni a 18. születésnapodra, és nem tudtam mit válaszolni.

A következő három példa azt a jelenséget illusztrálja, amikor a *most* a referenciális jelenet szereplőjének a jelenére vonatkozik, ám a deiktikus kivetítés az időjelölő nyelvi elemre korlátozódik mindössze, az igeik temporális lehorgonyozása ugyanis a megnyilatkozó kiindulópont szerint, a beszédesemény idejéhez képest a múltra érvényes. A példák ismét az MNSZ2-ből származnak, az eredeti helyesírást megtartottam.

- (19) A tigris a legrövidebb utat választotta, téglatormeléken, száraz maltercsomókon botladozott. *Most* már nem csodálkozott rajta, hogy nem találkozott senkivel, pedig képtelenségnek tűnt, hogy ilyen rövid idő alatt mindenkit értesítettek, hogy az utcán van a tigrissel. De még csak látni se láttak senkit.
- (20) azért ne feledkezzunk meg például a francia hugenottok kiirtásáról/üldözéséről, és az európai tortnelem egyéb zafos fejzeteiről addigra előtérbe került a nemzet fogalom, nemzeti szuverenitás, szóval a zsidóságot *most* mint nepet („fajt”) lehetett kipecezn.
- (21) Az orvosok, az ápolók megedződtek a halál láttán. *Most* mégis lehajtott fejjel járt mindenki. Olyan fiatal, kedvesarcú fiú volt. Olyan bizalommal hozták ide a társai. A magyar kórházba helyezték végső reményüket. *Most* talán valami csalódásféle lehet bennük.

Az (19–21) példák tehát ugyanazt a jelenséget szemléltetik. (19)-ben a részletben nem jelölt szereplő nézőpontjából konstruálódik a referenciális jelenet ideje, a *most* deiktikus elem részlegesen a szereplő jelenére utal. (20)-ban az *addigra* anaforikus névmás a megnyilatkozó idejét reprezentálja, a *most* azonban a személytelenül konstruált segédigés szerkezettel kifejezett esemény (*lehetett kipecezn*) idejét jelzi deiktikus kivetítéssel ugyancsak részlegesen. Az (21) példában az elsőként előforduló *most* az orvosok és ápolók mint a referenciális jelenet szereplőinek a kiindulópontját érvényesíti, azaz a szereplők jelenére utal, az igeidő azonban ebben az esetben is a múlt, amely viszont a megnyilatkozó perspektívájából konstruálja a jelenet idejét. A másodikként előforduló *most* esetében viszont a megnyilatkozás jelen ideje arra enged következtetni a további tematikus kontextus ismerete nélkül is, hogy ennek a mondatnak az időviszonya teljes mértékben a szereplők kiindulópontját mutatja, hiszen az ige is jelen időben van lehorgonyozva. Pusztán tehát az igeidők váltakozása is megvalósíthatja a szereplői nézőpont érvényre jutását, a múlt idejű referenciális jelenetben a jelen időre váltás az események elbeszélésében is a deiktikus kivetítés időbeli megvalósulása.

- (22) Magyar szobatársaik kegyetlen mókát eszeltek ki: éjjel, mikor az „alsó” koreai már aludt, a felső meg még tanult, leemelték a felső ágy matracát, az összes tartórugót kiszedték, majd visszarakták a matracot, amit immár csak az ágy kerete tartott. Nemsokára jön felsőágyas barátunk, nagy lendület, ágyra fel, majd ugyanazon az íven, matracostul alsóágyas társra le. Állítólag ők röhögtek a legjobban...¹²

Az (22) példában elbeszélte történet egyértelműen múltbeli eseményeket rögzít, a semleges kiindulópont megváltozásakor azonban a megnyilatkozó jelen időre vált, amellyel a szereplő, a koreai diák nézőpontját érvényesíti, és az ő jelenébe vetíti az elbeszélést. Akkor is megvalósulhat a deiktikus kivetítés, ha a szereplő azonos a megnyilatkozóval, hiszen a jelen idő a múlt időben lehorgonyzott történetelbeszélésben a megnyilatkozó korábbi szelfjének (énjének) az idejét jelöli. Az (23)-ban sajátosan a történet másik szereplőjének cselekedetei vannak jelen idővel megjelölve, a megnyilatkozóéi azonban múlt idejű lehorgonyzásúak.¹³

- (23) Jon ki, lehuzott sliccel es mondja, hogy segítsek mar felhuzni, erre teljesen zavarba jöttem, lehajoltam es remego kezzel elkezdtem szerencsetlenkedni. A lany egy darabig szanakozo pillantással nezte, aztan egy „Aaa, bena vagy!” felkialtással felhuzta es otthagyt. Nagyon hulyen ezertem magam...¹⁴

A következő két MNSZ2-példa a szabad függő beszéd jelenségét szemlélti.

- (24) Az [origo] jogi képviselőjén keresztül kereste Nagy Györgyöt, aki azonban csak annyit üzent: ahogyan *eddig*, *most* sem szeretne nyilatkozni.
 (25) Az asszony hűdötten nézett rá, aztán a plafonra pillantott, hogy ha *most* nem szakad le, akkor, mégis csak van isten.

(24)-ben a jogi képviselő szavainak visszaadásakor az *eddig* és a *most* idődeiktikus elemek, valamint a *szeretne* ige jelen idejű formája mutatja a deiktikus kivetítés, ha nem is teljes, de erős fokát. (25)-ben pedig az asszony gondolatai jelennek meg, ugyancsak a *most* és a jelen idejű igék jelzik a szereplő idejének érvényesülését és a deiktikus időkivetítés ugyancsak erősebb fokát. Az idő jelölésének vonatkozásában is érvényesül a koreferencia és a diskurzusdeixis összefüggése, amely egyszerűen az idő deiktikus kivetítésének a lehetőségét is mutatja.

- (26) A férfit estére majdnem szétvetette a düh. *Addig* azonban egészen nyugodtnak látszott.
 (27) A férfit estére majdnem szétvetette a düh. *Eddig* azonban egészen nyugodtnak látszott.

Az (26) példa második mondatában az *addig* elem a megnyilatkozó nézőpontot érvényesíti, és koreferens az *estére* első mondatbeli időhatározóval, anaforikus szerepű, (27) esetében az *eddig*

¹² A példa a *Beégésem története* című, az Index portálon található fórum egyik megnyilatkozásából származik (<https://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9017476&la=157863574>).

¹³ Lásd erre még a praesens historicum használatát is.

¹⁴ Index-fórum, *Beégésem története*.

hasonlóan koreferens lehet az *estére* elemmel anaforikusan,¹⁵ ám a szereplő nézőpontjából konstruálódik meg, és diskurzusdeiktikus szerepű.

4.3 A társas deiktikus kivetítés

A társas deixis körében a deiktikus kivetítés a személydeixis¹⁶ esetében viszonylag ritka. Sajátos megvalósulása az, amikor a megnyilatkozó egyes szám harmadik személyt használ önmagára vonatkoztatva.

- (28) Ötéves lehettem, vendégek voltak nálunk, és hogy ne maradjak ki teljesen az élet sűrűjéből, anyámék egy egészen kis korty bort nekem is adtak. Az élmény frenetikus lehetett, mert amikor rá pár napra anyámmal a zsúfolt közértben [...] a borospolchoz értünk és anyám két üveg bort is bepakolt a kosárba, akkor Evadka felkiáltott: – Juj-dejő! Megin’ iszunk!¹⁷

(28)-ban a megnyilatkozó a deiktikus centrumnak megfelelő egyes szám első személyt használja, majd a történet végén önmagát Evadkaként megnevezve egyes szám harmadik személyre vált, amellyel objektivizáltan,¹⁸ egyfajta külső nézőpontból tekint saját maga korábbi énjére. Ugyancsak harmadik személyben jeleníti meg a megnyilatkozó önmagát a következő párbeszédben (forrás: Facebook):

- (29) – Na mindjárt visszajövök, aztán kezdjük el pakolni és menjünk pancsizni...
 –Ez nagyon jó ötlet!
 –Nagyanyád szerint is...

A (29) példa a nagymama és unoka diskurzusát mutatja, amelynek végén a nagymama önmagát egyes szám harmadik személyben, mintegy külső nézőpontból reprezentálja, ráadásul saját magát az unoka kiindulópontjából megnevezve.

A következő példa azt a deiktikus kivetítést reprezentálja a személydeixisek köréből, amikor az egyes szám első személy a befogadó kiindulópontjából konstruálja meg a referenciális jelenetet, vagyis a személyközi tájékozódás centrumát áthelyezi a címzetre.

- (30) A hagymát paprikát a zsiradékra meg dinsztelelem rárom az apróra vágott csirkemellet fehéredésig sütöm majd fűszerezem a répát darabolom belerakom felöntöm vízzel és pörköltet készítek.¹⁹

A (30) példa a Cookpad internetes gasztrooldalról származik. A recept leírása egyes szám első személyt alkalmaz, tehát a szerző, hiszen a recept műfaja szerint a befogadónak szóló instruk-

¹⁵ Az *eddig* ebben a konstrukcióban értelmezhető a beszédesemény időpontjára vonatkoztatva is, a kétféle értelmezési lehetőség a kontextus függvénye.

¹⁶ A személydeixis a társas deixisen belül központi szerepű, amely a beszédesemény résztvevői szerepeit hozza működésbe, hogy azonosítsa referenciális jelenet szereplőit.

¹⁷ Index-fórum, *Beégésem története*.

¹⁸ A szubjektívizáció-objektívizáció kognitív nyelvészeti megközelítésére lásd Kugler 2013.

¹⁹ https://cookpad.com/hu/receptek/14494051-rakott-brokkolikarfiol?via=search&search_term=f%C5%91%C3%A9tel. Meghagytam az eredeti helyesírást.

ciókat tartalmaz, a befogadó kiindulópontjából konstruálja meg a leírását. A megnyilatkozási perspektíva megtartása ebből következően az egyes szám második személyű használat lenne, az egyes szám első személy így deiktikus kivetítésként értelmezhető.

Az internetes receptportálok többségéről azonban megállapítható, hogy a receptek leírásakor többes szám első személyt alkalmaznak, amely egyszerre érvényesíti a kétféle nézőpontot, a megnyilatkozási és a befogadói perspektívát.²⁰ Ezt a fajta, empatikusnak nevezhető és az attitűd-deixis egyfajta megvalósulásához sorolható megoldást is tarthatjuk deiktikus kivetítésnek, amennyiben a többes szám első személy egyszerre mozgósítja a megnyilatkozási és a befogadói perspektívát, utóbbit részlegesen át is helyezve a befogadóra. Ezáltal egyszerre meg is tartja a deiktikus centrumot, és egyidejűleg át is helyezi a címzettre, mindezt a műfaji hagyományoknak és az ehhez kapcsolódó beszédaktusnak is megfelelően. A tevékenység végzése nem egyszerre, közösen zajlik a résztvevők viszonyában, valójában erre nincs is lehetőség, ez az alapvetése annak, hogy az efféle többes szám első személyű használat a deiktikus kivetítés részleges megvalósulásaként legyen értelmezhető.

- (31) 1. A csirkemellet vékony csíkokra vágjuk. A szalonnát kockára vágjuk, a hagymát is felkockázzuk.
 2. Egy nagyobb serpenyőt felforrósítunk. Belerakjuk a szalonnát, ha kiolvadt a zsírja, kiszedjük és félrerakjuk. A hagymát a forró zsíron egy kicsit megdinszteljük, és már mehet is hozzá a husi. A tüzet mérsékeljük, és fedő alatt hagyjuk párolódni a mellet.²¹

(31)-ben minden egyes utasítás konzekvensen az úgynevezett inkluzív többessel jelölődik (az exkluzív és inkluzív többesre vö. Laczkó & Tátrai 2015), a fenti részletben tíz többes szám első személyű igealak található két harmadik személyű mellett, ezzel segítve a befogadó meggyőzését arról, hogy az étel elkészítése ebben a formában hatékony. A szakácskönyvek a és receptek mellett ez a fajta többeshasználat egy másik műfajban, a női magazinok több rovatában, például a szépségrovatban is jellegzetesen megjelenik, ez esetben is a megnyilatkozási és a befogadói nézőpontja egyszerre érvényesül a referenciális jelenet megkonstruálásában abból a célból, hogy a „közösségvállalás” meggyőzze a címzettet a referenciális jelenetben foglaltak igazságáról, hatékonyságáról vagy alkalmazhatóságáról, erre a közös nézőpont egyidejű érvényesítése pedig megfelelő eszköz lehet.

- (32) Azok az izmaink, amelyek azért felelnek, hogy stabilan álljunk, 30 éves kor felett gyengülnek. Ezekkel a gyakorlatokkal azonban tehetünk ellene, és fejleszthetjük az egyensúlyérzékünket.
 A stabilitásunk, egyensúlyunk megerősítése segíthet, hogy megelőzzük az elesést, jobb lehet a mobilitásunk, kevesebb a sérülés, még az edzéseink is hatékonyabbak lehetnek általa, és növelheti az általános erőnlétet is.²²

A többes szám első személynek további megvalósulásai is léteznek a deiktikus kivetítés vonatkozásában. A fenti inkluzív többessel szemben az exkluzív többesség használatával hozható kapcsolatba az a sajátos használati mód – és ez is az úgynevezett empatikus használatnak nevezett eset –, amelyben a többesség fogalmába a megnyilatkozási csupán egyfajta azonosulás, vagyis

²⁰ Az internetes receptportálok társas deixiseihez lásd Ballagó 2019.

²¹ <https://www.nosalty.hu/recept/gyors-csirke-brassoi>. Eredeti helyesírással.

²² <https://marieclaire.hu/életmod/2019/10/27/7-lepes-az-egyensuly-fejlesztesere/>.

társas attitűd érvényre juttatása érdekében vonódik bele. Mégpedig deiktikus kivetítéssel, hiszen valójában a megnyilatkozás a referenciális jelenet egy másik szereplőjéről, egy harmadik személyről szól.

- (33) *Nekünk* most nem megy az a kurva fizika, azt bírta a dolgozatban felelni arra a kérdésre, hogy mi történik a fémekkel, ha elektromos mezőbe helyezük őket, hogy akkor elektromos mezőben lesznek, agyamelhagyom.
- (34) Végre nem kell gyógyszert szednünk.²³

A (33)-ban értelemszerűen a gyerekek nem megy a fizika, és nem az anyának,²⁴ a (34)-ben a gyógyszert a gyermek szedte korábban, az anya nem, és ez a diskurzuspártnerek számára is nyilvánvaló, hiszen rendelkeznek az erre vonatkozó háttértudással. A többes szám használata az attitűddeixis egyik jellemző megnyilvánulási formáját jelenti tehát, azzal a megszorítással, hogy ez magának a személydeixisnek a legkevésbé tipikus alkalmazása, hiszen valójában egy, a közös figyelmi jeleneten kívüli szereplőről (harmadik személyről) van szó, a beszélő az azonosulás miatt konstruálja többes számban a megnyilatkozást. Ebből következően viszont jellegzetesen a deiktikus kivetítés megvalósulásának tekinthető ez a konstruálási forma.

Ugyancsak a deiktikus kivetítés hasonló megvalósulása a többes szám első személynek az a használata, amikor szintén az empatikusság okán a megnyilatkozó úgy konstruálja meg a referenciális jelenetet, a fenti (33–34)-hez hasonlóan, hogy az valójában csak a megnyilatkozó deiktikus centrumra vonatkozik, ám az azonosulás és együttérzés miatt nyelvileg ebbe bevonja a befogadót is, avagy fordítva a befogadói centrum érvényesül, de a megnyilatkozóé is bevonódik. Efféle példákat az orvos-beteg kommunikációból ismerünk elsősorban (vö. Kuna 2016, Kuna & Hámori 2019). Kuna Ágnes is a fenti kétféle mintázatot különbözteti meg, a példák tőle származnak (2016: 327).

- (35) Most is tapasztaljuk, hogy több a sav?
 (36) van egy 114-es hemoglobinunk
 (37) Gyógyszerérzékenységünk van valami?
 (38) ha fizikai munkát csinálunk, és utána megmérjük [vérnyomást]

Az orvos és a beteg viszonyában megfigyelhető tehát az inkluzív használat, amelyben jellemzően a találkozás, a megbeszélés, a közös döntés aktusa dolgozódik ki. „Ez a használat az úgynevezett közelítő vagy pozitív udvariasság egyik eszközének tekinthető, a közös cselekvések hangsúlyozása révén ugyanis az együttműködés kerül előtérbe” (Kuna i. m. 328). (35–38) példák esetében a többes első személy tehát valójában a deiktikus centrum eltolódása a befogadó vonatkozásában, azaz tulajdonképpen a többes első személyű lehorgonyzó elemek a címzettre vonatkoznak, és a megnyilatkozót alapvetően nem tartalmazzák. A példákban a beteg állapota és tevékenysége konstruálódik meg közös tevékenységként, tehát a beteg értékeit, tevékenységét, teendőit jeleníti meg közösként. A (37)-ben például a *gyógyszerérzékenységünk* többes

²³ Mindkét példa az Index-fórum *Lila anyák bölcsésztopikja* című tematikusan kötetlen topikjából való, és mindkét esetben az anya tesz megnyilatkozást a gyermekéről a diskurzus során.
<https://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9157953&la=155435887>

²⁴ Ez olyannyira világos a diskurzus résztvevőinek, hogy konkrét tudásuk van arról, hogy az anyának annak idején a fizika választott felvételi tárgya volt (vö. Laczkó & Tátrai 2015).

szám első személyű birtokos szerkezetként megkonstruált főnév nyilvánvalóan a beteg állapotát jelzi, nem az orvosét, a többség használata az orvos az empátiáját érzékelteti deiktikus kivetítéssel.

Az empátikus használatban azonban az is megfigyelhető, hogy az orvos a saját tevékenységébe, gondolataiba is bevonhatja és érvényesítheti a beteg szemszögét. A következő példák ugyancsak Kuna 2016: 327-ből származnak.

- (39) akkor ezen [gyógyszeren] most módosítunk kicsit
- (40) na, nézzük, hogy akkor mit kértek
- (41) annyit tudunk csinálni, hogy ebből a csoportból mást választunk [gyógyszert]
- (42) csinálunk egy labort

A (39–42) példák az előző négy példához képest éppen ellentétesen működtetik a kiindulópontokat: ezekben ez esetekben a megnyilatkozó kiindulópontja marad érvényben, azaz a deiktikus centrum nem mozdul el valójában, a többség pusztán részlegesen vonja be a befogadó nézőpontját is. Itt tehát a többes első személy voltaképpen egyes szám elsőként vonatkoztatható, vagyis a megnyilatkozó nyelvi reprezentánsaként funkcionál, a befogadó részleges bevonódásával. A (39)-ben például nyilvánvalóan csakis a megnyilatkozó, azaz az orvos tud módosítani a gyógyszeren, vagyis a referenciális központ változatlanul a megnyilatkozóé, ahogy az egyes szám első személy esetén lenne, a többes első személy a deiktikus centrum empátikus kiterjesztése a befogadó felé.

A (39–42)-höz hasonló nyelvi megoldásokat például a tudományos értekezések vagy az iskolai tankönyvek is alkalmaznak. Ez esetben a többes szám első személyű konstruálás sokkal inkább a befogadói kiindulópontot helyezi előtérbe, mintsem a megnyilatkozóét.

- (43) „Képzeld el, hogy a (39) példái szakácskönyvi példák” (Tátrai 2017: 979).
- (44) „Ennek alapján a következőképpen járhatunk el egy feladat megoldása során. Készítsünk egy rajzot, amelybe felrajzoljuk a vizsgált testre ható összes erőt. Ezután felírjuk a dinamika alapegyenletét” (Markovits–Tomcsányi 2015: 32).

A (43) példában a *Képzeld el* metapragmatikai jelzés egyértelműen a befogadói perspektíva szempontjából konstruálja meg a jelenetet, hiszen a megnyilatkozó számára evidens tény az, amire a referenciális jelenetben a befogadó figyelmét irányítani akarja. A többes szám első személy alkalmazása ebben az esetben is a befogadó, jelen esetben a szöveg olvasója felé fordulást, empátikusságot feltételez. Hasonlóképpen (44)-ben is, ahol például az ételreceptekhez hasonlóan a megkonstruálás egyszerre érvényesíti a megnyilatkozó és a befogadó deiktikus centrumát, részleges kivetítéssel, hiszen egyrészt a befogadónak szóló instrukciókról, tanácsról szól a referenciális jelenet, másrészt a tevékenység elvégzése közösen értelemszerűen nem is realizálható a befogadás eseményekor.

Az attitűddeixis, amely tehát a megnyilatkozó szociokulturális viszonyait és viszonyulásait juttatja érvényre (vö. Versucheren 1999: 20–21; Yule 1996: 10–11; Marmaridou 2000: 74–81; Tátrai 2017: 972–974) alapvetően összekapcsolódik a személyjelöléssel, és a tegező – nem tegező alakok, valamint a különböző megszólító formák tekinthetők prototipikusnak. Ezek a deiktikus kifejezések „a megnyilatkozók között fennálló, pontosabban diskurzusról diskurzusra újra és újra létrejövő társas kapcsolatot, egyenrangú, illetve alá- vagy fölérendelt társadalmi vi-

szonyt, valamint a köztük lévő társadalmi távolságot (közelséget) teszik megjeleníthetővé” (Tátrai 2017: 973). A magyar nyelvben alapvetően meglévő tegezés és magázás kettőssége nyelvileg harmadik személyű formákkal valósul meg, amely a megnyilatkozó és a befogadó közötti társadalmi távolság metaforikus megjelenítését teszi lehetővé (vö. Yule 1996: 10–11; Tolcsvai Nagy 1999: 165; Tátrai 2017: 973). Ebben a szerepkörben a befogadó különféle megszólítási lehetőségei is szerepet kapnak. Ezek a megszólításra alkalmas harmadik személyű főnevek a megnyilatkozásban a magázó formájú személyes névmások helyére is léphetnek, ezzel is a rendkívül árnyalt szociokulturálisan meghatározott viszony leképezését teszik lehetővé. Akkor, ha ez a funkció a befogadó társadalmi státuszát, például a foglalkozását, tisztségét, pozícióját jelölő nyelvi formával történik, ez a deiktikus kivetítés részleges megvalósulásával is azonosítható, hiszen ebben az esetben nem pusztán a megnyilatkozó centrum érvényesül a szociokulturális szituátság vonatkozásában, hanem egy tágabb, az adott szerepkör felől megközelíthető külső, társadalmi nézőpont is.

(45) Mit gondol a tanár úr a gyerek teljesítményéről?

Ha a (45) példa megnyilatkozását a szülő teszi fel a tanárnak, a viszony megjelenítése egyrészt a gyerek és másrészt a társadalmi szerep nézőpontjából is kidolgozódik. Ha pusztán személyes névmással (46) vagy a nélkül a grammatikai harmadik személlyel (47) történik a viszony jelölése, akkor ez a fajta perspektíva profilálatlan marad.

(46) Ön mit gondol a gyerek teljesítményéről?

(47) Mit gondol a gyerek teljesítményéről?

Az efféle deiktikusan konstruálódó viszony megvalósulhat a megszólítás (vocativus) alkalmazásával²⁵ is:

(48) Tanár úr, [ön] mit gondol a gyerek teljesítményéről?

Az alábbi példában egy tanár és szülő közötti diskurzus jelenik meg (lásd Tátrai 2017: 979 is):

(49) Sz.: Zsuzsa néninek mi a véleménye a gyerek teljesítményéről?

T.: Nézze, kedves Anyuka, sajnos elég sok gond van a Jenőkével.

Ebben az esetben erőteljesebben profilálódik az, hogy a társas viszonyulás deiktikus centruma átkerül a gyerekre, ugyanis a *Zsuzsa néni* és az *Anyuka* formák használata egyértelműen a gyerekekhez kötődik, emergensebb módon, mint a fenti (45–48) példák esetében a *tanár úr* forma. Az alábbi, 70-es évekből való Kern András-féle telefonos paródiából származó részletben is a deiktikus centrum áthelyeződése jelenik meg.

(50) Egérke, maga csak áztassa...

A referenciapontok eltolódása (50)-ben a vocativus és a jelenet magázó formájú névmással történő megkonstruálása között érzékelhető. A szereplő egy általa nem ismert, a telefonos kapcsolat

²⁵ A megszólításokra vonatkozóan lásd Domonkosi 2002, 2018.

következtében vele és másokkal interakcióba kerülő nőnek teszi ezt a megnyilatkozást. A magzó forma megkonstruálása az adekvátnak tekinthető nézőpontot jelöli, a figyelmi jelenet résztvevői közötti metaforikus távolság következtében ez a konstruálási forma a begyakorolt, és egyben a megszólító viszonyulását juttatja érvényre (nem ismerik egymást). A megszólító forma azonban azt mutatja, hogy ez a szereplő a társas viszonyulás deiktikus centrumát áthelyezi az egyébként a diskurzusban jelen lévő férjre, aki korábban ezzel a megnevezéssel szólította meg a feleségét. Ez a fajta referenciapont-eltolódás elképzelhető akár narratív szövegben is, esetleges metapragmatikai jelzéssel mint kontextuális utasítással is.²⁶

- (51) A gyerekek eldöntötték, hogy beszélnek a tanárukkal. Cerkát azonban nem találták az irodájában.

Az (51) példában a *tanár* és a *Cerka* nyelvi elemek vannak koreferens viszonyban, azaz a referenciális jelenet ugyanazon szereplőjére vonatkoznak. Az anaforikus megnevezés a deiktikus centrum eltolódását mutatja. Az elbeszélő a gyerekek kiindulópontját érvényesíti a sajátja helyett, azaz a tájékozódás centruma áttevéődik a referenciális központól a semleges kiindulóponttra.

A társas attitűddeiktikus kivetítés körébe sorolható a deiktikus centrumnak az az eltolódása, amikor a megnyilatkozó saját, időben korábbi szelfjének kiindulópontjába helyezi a megnyilatkozás referenciális tájékozódási központját, és a társas viszonyt ebből a nézőpontból konstruálja meg.

- (52) Még a 80-as években sokat utazgattunk Európában a feleségemmel.

Akkor tekinthető deiktikus kivetítésnek a fenti (52) példa megnyilatkozása, ha a megnyilatkozó elvált, és az említett szereplő már nem a felesége, a kiindulópont időbeli visszahelyezése azonban az akkori személyes viszonyainak a leképeződését jeleníti meg a referenciális jelenetben. Ennek egyfajta fordított megvalósulása ebben a viszonyban, ha a megnyilatkozó korábbi szelfje helyett az aktuálisat teszi meg a tájékozódás középpontjává, és a két énjének a kapcsolati viszonyai időközben megváltoztak. Például:

- (53) 2012-ben ismerkedtem a meg a férjemmel.

Az (53) példában nyilvánvaló, hogy a megismerkedés idején a *férj* megjelölés még nem releváns, ez az aktuális, a megnyilatkozás idején fennálló viszonyt és annak nyelvi reprezentációját mutatja.

4.4 Deiktikus kivetítés az idézetben

Az eddig elemzett példák mindegyike a referenciális tájékozódás centrumának különböző fokú áthelyeződését mutatta a tér, az idő vagy a társas tájékozódás szempontjából. A teljes áthelyeződést az egyenes idézés képviseli. Az egyenes idézés mindig beágyazott diskurzusként jelenik meg, amelyhez beágyazott résztvevői szerepek kapcsolódnak (vö. Versuheren 1999: 81–82;

²⁶ Kontextuális utasításként megjelenhet a szövegben a következő is: *Cerkát, ahogy az iskolában mindenki nevezte a tanárt a háta mögött, azonban nem találták az irodában.*

Tátrai 2003: 390–396, 2006: 224–229, 2017: 944–945). Az egyenes idézetet az idézőmondat kontextualizálja, megnevezve az alábbi példában a résztvevőket.

(54) – Nagyon vártalak már! – fogadta Péter a lányt.

A megnyilatkozást létrehozó, jelöletlen beszélőről teljes mértékben áttevődik a tájékozódási centrum a szereplőre, az (54) példában a Péter nevű szereplőre. Péter mint semleges kiindulópont szemszögéből értelmezhető a deiktikus centrum az idézetben: ő válik a térbeli, időbeli és társas, személyközi tájékozódás kiindulópontjává. Ebben az esetben explikálódik az idő: az idézett megnyilatkozás jelen ideje a beágyazott jelenet beszédeseményének az idejét jelzi, amely eltér a szöveget létrehozó megnyilatkozó aktuális, akár fiktív eseményt leíró idővonatkozásától. Továbbá kijelölődnek a személyviszonyok (a megnyilatkozó és a befogadó személye a *vártalak* igével, a viszonyok az egyes szám harmadik személlyel jelölt szereplőkkel kontextualizálódnak), valamint a szereplők közötti társas viszony, amely az egyes szám második személyű tárgyat jelölő *-lak* rag gaggal jelzi a szereplők közötti közeli kapcsolatot (tegeződés).

Az egyenes idézet és a függő beszéd között tartható számon a szabad függő beszéd. Az egyenes idézet jellemzően a deiktikus centrum teljes áthelyeződését reprezentálja a szereplőre vagy szereplőkre a megnyilatkozóról az idézet erejéig, addig a függő idézés úgy adja vissza a szereplő által mondottakat, hogy a deiktikus központ a megnyilatkozóé marad.

(55) A fiú azzal fogadta a lányt, hogy nagyon várta már.

Az (55)-ben a referenciális központ nem kerül át a fiúra, így az ő idézett megnyilatkozásának igéje egyes szám harmadik személyben horgonyzódik le, és az egyenes idézetben világosan explikálódó társas viszony nem képeződik le a két szereplő vonatkozásában. A két mondat-egység között a referenciális jelenet szereplői koreferenciális összekapcsolódásban jelennek meg: az első mondat-egység elsődleges figurája *a fiú*, amely alany és topikszerepű, a másodlagos figura *a lány*, amely tárgy és topikszerepű, így a második tagmondatban két 0+INFL anafora található, tehát a konceptuális jelentésű főnevek mint antecedensek és a 0+INFL anaforák együttesen utalnak a szereplőkre, ám a deiktikus centrum változatlan marad. A szabad függő beszéd esetében az alapvető megnyilatkozó tájékozódási központ kiindulópontként szolgál a tér, idő és a társas viszonyok vonatkozásában, ám ebben részleges eltolódás következik be, és a deiktikus centrum bizonyos elemei átkerülnek a szereplőre (lásd az (16), (24) és (25) példákat is).

(56) A férfi sokat gondolt arra, hogy most már nem akar bajlódni ezzel a szegény gyerekkel.

Az (56)-ban a deiktikus centrum részleges áthelyeződését a térbeli és az időbeli tájékozódási pontok kivetítése mutatja, a társas viszonyoké ebben a vonatkozásban nem tolódik el. A térbeli tájékozódási centrum átkerülését a szereplőre az *ezzel* névmás, az időbeliét a *most* elem reprezentálja. A szabad függő beszéd nyelvi megkonstruálásában vélhetően a deixisfajták műveleti, árnyalt különbségei okán a tér és az idő kivetítése jelenik leginkább meg. Ha mindkettő megtörténik, a deiktikus kivetítés erősebb fokozatáról lehet beszélni, mint ha csak az egyik vagy a másik.

5 Összegzés

A tanulmány a deiktikus kivetítésről kívánt egyfajta átfogó képet adni, összegezve a megvalósulási lehetőségeit, így egy-egy tipikus realizációját nem kívánta részletekbe menően bemutatni. Ennek következtében kvantitatív elemzésre még csak utalásszerűen sem törekedett, a vizsgálat tehát nem korpuszmintán történt. Kiindulásként az általam ismert egyetlen magyar nyelvű összefoglalást, Tátrai 2017: 976–980-at használtam fel. A deiktikus kivetítésről tehát megállapítható, hogy megvalósul mind a tér-, mind az idő-, mind a társas deixis vonatkozásában, elsősorban részleges nézőpont-áthelyeződéssel, fokozatosságot mutatva. Vélhetően a leggyakoribb a térdeixis körében, a térdeixis központi szerepének következtében, a legtöbb lehetőséget azonban a társas deiktikus vonatkozásai mutatják az attitűddeixissel összefüggésben. A deiktikus kivetítés alapvetően mindig részleges, több fajtájú megvalósulása leginkább a magyarban gyakori szabad függő beszédet jellemezi, a teljes deiktikuscentrum-váltás csak az egyenes idézet jellemzője. A továbbiakban érdemes lesz ezt a jelenséget korpuszmintán történő elemzéssel is feltárni és a jelenlegi tudásunkat tovább finomítani erről a nyelvi konstruálási lehetőségről.

Irodalom

- Ballagó Júlia (2019): Az internetes receptportálok műfajisága a kontextualizációs utasításként értelmezett paratextusok nézőpontjából. In: Laczkó Krisztina & Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. Budapest: Eötvös József Collegium, 315–334.
- Brisard, Frank (2002): Introduction. The epistemic basis of deixis and reference. In: Brisard, Frank (ed.): *Grounding. The epistemic footing of deixis and reference*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, xi–xxxiv. <https://doi.org/10.1515/9783110899801.xi>
- Bühler, Karl (1934): *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Fischer.
- Croft, William (2009): Towards a social cognitive linguistics. In: Evans, Vyvyan & Poursel, Stephanie (eds.): *New directions in cognitive linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, 395–420. <https://doi.org/10.1075/hcp.24.25cro>
- Croft, William & Cruse, Alan D. (2004): *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511803864>
- Domonkosi Ágnes (2002): *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 79. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet.
- Domonkosi Ágnes (2018): Aszimmetrikus viszonyok – aszimmetrikus megszólítások. A társas deixis szerepe a személyközi viszonyok alakításában. In: Dombi Judit, Farkas Judit & Gúti Erika (szerk.): *Aszimmetrikus kommunikáció – aszimmetrikus viszonyok*. Bicske: SZAK Kiadó, 806–821.
- Düll Andrea (2001): Az érzékelés és az észlelés. In: Oláh Attila & Bugán Antal (szerk.): *Fejezetek a pszichológia alapterületeiből*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 37–65.
- Evans, Vyvyan & Poursel, Stephanie (eds.) (2009): *New directions in cognitive linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
- Eysenck, Michael W. & Keane, Mark T. (2003): *Kognitív pszichológia*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Fillmore, Charles J. (1975): *Santa Cruz lectures on deixis*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.
- Geeraerts, Dirk & Cuyckens, Hubert (eds.) (2007): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses Zoltán & Benczes Réka (2010): *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kugler Nóra (2013): A szubjektívizáció nyelvészeti értelmezései. *Magyar Nyelvőr* 137: 8–30.
- Kuna Ágnes (2016): Személydeixis és önreprezentáció az orvos-beteg találkozáson. Az első személyű deiktikus elemek mintázatai az orvosi kommunikációban. *Magyar Nyelvőr* 140, 316–332.
- Kuna Ágnes & Hámori Ágnes (2019): „Hallgatom, mi a panasz?” A metapragmatikai reflexiók szerepei és mintázatai az orvos-beteg interakciókban. In: Laczkó Krisztina & Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. Budapest: Eötvös Collegium, 215–240.
- Laczkó Krisztina (2006): *A magyar névmási rendszer – nyelvtan és funkció*. Budapest: Martin Opitz Kiadó.
- Laczkó Krisztina (2008): A mutató névmási deixisről. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XXII, 309–347.
- Laczkó Krisztina (2010): Demonstrative pronouns in spatial deixis, discourse deixis, and anaphora. *Acta Linguistica* 57.1, 99–118. <https://doi.org/10.1556/ALing.57.2010.1.5>
- Laczkó Krisztina & Tátrai Szilárd (2012): Személyek és/vagy dolgok. A harmadik személyű és a mutató névmási deixis a magyarban. In: Tátrai Szilárd & Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Konstrukció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. Budapest: ELTE, 231–258.
- Laczkó Krisztina & Tátrai Szilárd (2015): „évek óta mást se csinálunk”. A többes szám első személyű deiktikus elemek működésének vizsgálatához. In: Bárh M. János, Bodó Csanád & Kocsis Zsuzsanna (szerk.): *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest: ELTE, 501–514.
- Langacker, Ronald W. (2002): Deixis and subjectivity. In: Brisard, Frank (ed.): *Grounding. The epistemic footing of deixis and reference*. Berlin/New York: Mouton, 1–28. <https://doi.org/10.1515/9783110899801.1>
- Langacker, Ronald W. (2008): *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195331967.001.0001>
- Levinson, Stephen C. (1983): *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levinson, Stephen C. (2004): Deixis. In: Horn, Laurence R. & Ward, Gregory (eds.): *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell, 97–121. <https://doi.org/10.1002/9780470756959.ch5>
- Lyons, John (1977): *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Magyar nemzeti szövegtár 2. <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>.
- Markovits Tibor & Tomcsányi Péter (2015): *Fizika középiskolásoknak, érettségizőknek*. Budapest: Panem Kiadó.
- Marmaridou, Sophia S. (2000): *Pragmatic meaning and cognition*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/pbns.72>
- Sanders, José & Spooren, Wilbert (1997): Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view. In: Liebert, Wolf-Andreas, Redecker, Gisela & Waugh, Linda (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 85–112. <https://doi.org/10.1075/cilt.151.08san>

- Sandra, Dominik, Östman, Jan-Ola & Verschueren, Jef (eds.) (2009): *Cognition and pragmatics*. Handbook of Pragmatics Highlights 3. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/hoph.3>
- Sinha, Chris (1999): Grounding, mapping and acts of meaning. In: Janssen, Theo & Redeker, Gisela (eds.): *Cognitive linguistics: foundations, scope and methodology*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 223–255.
- Sinha, Chris (2005): Biology, culture and the emergence and elaboration of symbolization. In: Saleemi, Anjum P., Bohn, Ocke-Schwen & Gjedde, Albert (eds.): *Search of a language for the mind-brain: Can the multiple perspective unified?* Aarhus: Aarhus University Press, 311–335.
- Sinha, Chris (2009): Language as a biocultural niche and social institution. In: Evans, Vyvyan & Pourcel, Stéphanie (eds.): *New directions in cognitive linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 289–310.
- Tátrai Szilárd (2003): Egy nem mindennapi elbeszélés. *Magyar Nyelvőr* 127, 389–406.
- Tátrai Szilárd (2004): A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr* 128, 479–494.
- Tátrai Szilárd (2005): A nézőpont szerepe a narratív megértésben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI*, 207–229.
- Tátrai Szilárd (2006): „Várj csak, hogy is kezdjem, hogy magyarázzam?” – Néhány megjegyzés a metapragmatikai tudatosság jelöléséről. In: Mártonfi Attila, Papp Kornélia & Slíz Mariann (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum Kiadó, 617–621.
- Tátrai Szilárd (2010): Áttekintés a deixisről. *Magyar Nyelvőr* 135, 311–332.
- Tátrai Szilárd (2011): *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Tátrai Szilárd (2013): Funkcionális pragmatika és kognitív nyelvészet. *Magyar Nyelv* 99, 197–204.
- Tátrai Szilárd (2017): Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó, 899–1058.
- Tolcsvai Nagy Gábor (1999): Térjelölés a magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* 95, 154–165.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2001): *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2010): *Kognitív szemantika*. Nyitra: Konstantin filozófus Egyetem.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2013): *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2017a): Az emberi kommunikáció. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó, 26–29.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2017b): Jelentésstan. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó, 207–295.
- Tomasello, Michael (2002 [1999]): *Gondolkodás és kultúra*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tomasello, Michael (2003): *Constructing a language. A usage based theory of language acquisition*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Verhagen, Arie (2007): Construal and perspectivization. In: Geeraerts, Dirk & Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 48–81.
- Verschueren, Jef (1999): *Understanding pragmatics*. London, New York, Sydney, Auckland: Arnold.

Laczkó Krisztina:
A deiktikus kivetítés
Argumentum 17 (2021), 467-487
Debreceni Egyetemi Kiadó
DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/24

Verschueren, Jef & Brisard, Frank (2009): Adaptability. In: Verschueren, Jef & Östman, Jan-Ola (eds.): *Key notions for pragmatics. Handbook of pragmatics highlights 1*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 28–47. <https://doi.org/10.1075/hoph.1.02ver>
Yule, George (1996): *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

Laczkó Krisztina
ELTE, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
Mai Magyar Nyelvi Tanszék
H- 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A
kriszta.laczko1967@gmail.com